

مؤلفه های تربیتی انسان با تاکید بر تربیت اخلاقی در خطبه های امام حسین (علیه السلام) در واقعه عاشورا

سعیده باطنی^۱ | حسین خنیفر^۲ | زهره تقوی^۳

چکیده

این پژوهش، یافتن مؤلفه ها و عناصر تربیتی انسان در پرتو مفهوم «تربیت اخلاقی» با مطالعه عمیق و دقیق خطبه های امام حسین (علیه السلام) و تحلیل آن در واقعه عاشورا را در دستور کار خویش قرار داده است. هدف اصلی این مقاله استخراج مؤلفه ها و عناصر تربیتی انسان از خطبه های امام حسین (علیه السلام) در واقعه عاشورا و کاربری آن در نظام تعلیم و تربیت است. روش انجام این پژوهش «کیفی» با رویکرد «گراندد تئوری» است. منابع گردآوری داده های پژوهش (خطبه ها)، کتب مقاتل و حدیث چون «مقتل ابی مخنف»، «نفس المهموم»، «مقتل ابن مقرم»، «مقتل شیخ مفید»، «لہوف» و ... است. آنچه پس از سه مرحله کدگذاری باز، کدگذاری محوری و انتخابی به عنوان الگوی تربیتی استخراج می گردد بر این اساس است که سطر به سطر خطبه های امام حسین علیه السلام سرشار از درس های جامع و متقن آموزشی و پرورشی است که هر کدام می تواند موضوع جداگانه ای برای پژوهش باشد. در مدل نهایی، نمودار کاربردی یا به عبارت دیگر نقشه کاربری مدون و مؤثر الگوی تربیتی امام حسین علیه السلام در نظام تعلیم و تربیت، آغازش رستگاری و سعادت است و پایانش؛ یعنی رسیدن به کمال انسانی؛ یعنی وصال به قرب و رضوان الهی است. با توجه به یافته های استخراج شده در این مقاله، امید است که بدین وسیله بتوان گام مهمی در حوزه علوم تربیتی کشور عزیزمان ایران برداشت. **کلیدواژه ها:** امام حسین (ع)، عاشورای ۶۱ هجری، تربیت، تربیت اخلاقی، خطبه ها

۵۹

سال سی و یکم
تابستان ۱۴۰۲

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:
۱۴۰۱/۰۲/۰۴
تاریخ پذیرش:
۱۴۰۱/۰۶/۲۹
صص: ۴۱۸-۳۹۳

شاپا چاپ: ۶۹۷۲-۲۲۵۱
الکترونیکی: ۵۱۹۶-۲۶۴۵

DOR: 20.1001.1.22516972.1402.31.59.10.2

۱. نویسنده مسئول: دکتری تخصصی فلسفه تعلیم و تربیت، واحد علوم و تحقیقات تهران، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

sb_mollasadra@yahoo.com

۲. استاد مدیریت و حسابداری، دانشگاه تهران، ایران

۳. عضو هیات علمی گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

مقدمه

با مروری بر تاریخ اسلام و بررسی اجمالی آیات قرآن کریم و مطالعه احادیث برجای مانده از ائمه معصومین، درمی یابیم که اسلام علاوه بر جنبه های معنوی و روحانی، مسائل اخلاقی، فضائل فردی و روابط خالق، تأکید زیادی بر جنبه های رشد و تعالی انسان، تربیت و مسائل اخلاقی نموده است. (جوادی آملی، ۱۳۹۸، ۱۵۲) از این رو انسان می تواند در سایه عوامل تربیتی، راه رشد و تربیت صحیح را بیاماید و به بالاترین درجه فضایل و کمالات انسانی برسد. آموزه های دینی، متناسب با واقعیت وجودی آدمی است و نیازهای مختلف انسان را به رسمیت می شناسد و نسبت به تغییر و تحولات زمانی و مکانی بی تفاوت نیست. با نظر به این واقعیت و با توجه به چالش های مختلف انسان معاصر، انقلاب ارتباطات، از بین رفتن فاصله های زمانی و مکانی، لازم است در نظام تعلیم و تربیت بر ارزش هایی تأکید شود که بتواند دانش آموزان و دانشجویان را متناسب با عصر و زمان خود پرورش دهد که به عنوان نمونه می توان به امام حسین علیه السلام به اعتبار انتساب آن به امام معصوم علیه السلام و عاشورا که یک جریان اثربخش و نقش آفرین در تمامی اعصار به حساب می آید و به عنوان یک مربی تربیتی بزرگ و نمونه کامل انسانیت به شمار می آید، اشاره نمود (دشتی، ۱۳۷۹).

از آنجایی که کشور ایران، جامعه ای اسلامی است که باورهای دینی دارد و جامعه ای است که آموزه های اهل بیت علیهم السلام در عمق فرهنگ آن نمایان می باشد؛ در این جامعه نظام تعلیم و تربیت و به خصوص نظام تعلیم و تربیت اسلامی از اهمیت ویژه ای برخوردار است؛ (شریعتمداری، ۱۳۹۵) نظام تعلیم و تربیتی که مشتمل بر مجموعه ای از اصول و دستورالعمل هایی است که به کارگیری روش های متخذ از آن مربی را در نیل به اهداف تربیت، یاری می کند، زیرا لزوم تحقق نظام تعلیم و تربیت اسلامی مطلوب، مستلزم اعتقاد جدی به رابطه ی دین و معنویت با نظام تعلیم و تربیت است. (باقری، ۱۳۸۹). شاهد بر این مدعا آن است که مهم ترین گزاره ارزشی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مندرج در بیانیه ارزش ها، بر اساس آموزه های قرآن کریم، نقش معنوی، اسوه ای، هدایتی و تربیتی پیامبر اکرم صلی الله علیه السلام و حضرت فاطمه زهرا

سلام الله علیه ائمه معصومین علیهم السلام به ویژه امام زمان عجل الله می باشد (حاجی ده آبادی، ۱۳۹۴).

به عبارتی نظام تعلیم و تربیت کشور - به رغم فعالیت های اصلاحی و تلاشی که برای بهبود اجزاء و عناصر آن در طول سه دهه بعد از انقلاب اسلامی در آن انجام داده است، نتوانسته است کارکرد مورد انتظار را داشته باشد، به گونه ای که بتواند تربیت یافتگانی متعالی در تراز جمهوری اسلامی پرورش دهد که از شایستگی ها و توانمندی های اجتماعی، رفتاری و هماهنگ با نیازهای جامعه برخوردار باشند (خنیفر، ۱۳۹۱).

به عبارت دیگر، در صورتی که وظیفه مدرسه را تربیت نسل نواخته دانسته شود و هم چنین اگر جامعیت اصطلاح تربیت را بپذیریم که فراتر از توجه به توسعه علمی شخصیت کودکان است، کارکرد نهاد مدرسه فراتر از توزیع دانش خواهد بود. بر همین اساس تربیت اخلاقی همیشه یکی از اهداف اصلی و پایدار در نظام های آموزشی در سطح دنیا بوده است (بیشاف^۱، ۲۰۱۶، سندپ^۲، ۲۰۱۵)؛ و آموزش اخلاقیات و ارزش ها به عنوان یک مسئولیت مهم و سنگین بر دوش نظام های آموزشی و تربیتی جهان احساس می شود (کریسجانسون^۳، ۲۰۱۶)؛ و مدارس نمی توانند و نباید در برابر موضوع اخلاق ساکت باشند.

سیستم های تربیتی تنها در صورتی قادرند متریبانشان را در نیل به اهداف عالی انسانی رهنمون باشند که از برترین و جامع ترین الگوهای تربیتی برخوردار باشند. (شکوهی، ۱۳۹۰) پیام های عالی تربیتی تنها از این طریق برای مخاطبانشان قابل درک بوده و زمینه های رشد و تکامل را در آنها فراهم خواهد ساخت. حضرت امام حسین علیه السلام نمونه بارز یک مربی تربیتی است و نهضت عاشورا بزرگ ترین و جامع ترین دانشگاه تربیتی است که قادر است بشریت را در تمام مراحل حیاتش در نیل به اهداف عالی انسانیت ارتقا بخشد. با درک صحیح از مجموعه حرکات و سکنات حضرت اباعبدالله علیه السلام در قیام حسینی، انسان ها می توانند به اسرار هستی نائل آمده و اهداف خویش را بر اساس اصول و مبانی آن پایه گذاری کنند، (سنگری، ۱۳۹۲) لذا عاشورا در نظام تعلیم و تربیت کشور ما دارای جایگاهی خاص و پررنگ است؛ تا جایی که فرهنگ عاشورا و اربعین در

1. Bischoff
2. Sandeep
3. Kristjánsson

نظام تعلیم و تربیت دارای جایگاهی خاص و پررنگ است و دلیل آن را می توان مانایی، ماندگاری و نامیرایی این میراث عظیم و ارزشمند دانست، (خنیفر، ۱۳۸۴) زیرا تعلیم و تربیتی که تحقق بخش حیات طیبه، جامعه عدل جهانی و تمدن اسلامی ایرانی باشد، در پرتو سرمایه انسانی متعالی است که جامعه بشری آمادگی تحقق حکومت جهانی انسان کامل را یافته و در سایه آن ظرفیت و استعداد های بشر به شکوفایی و کمال خواهد رسید. (رستم نژاد، ۱۳۹۲)؛

مبانی نظری

۱. ضرورت تربیت و جاذبه های تربیتی واقعه عاشورا

انسان موجودی است مشحون از قابلیت ها و توانایی های نهفته درونی که باید در جریان تربیت آشکار گشته و به ظهور برسد. از سوی دیگر بسیاری از خلیات و صفات نیکو باید از طرق مختلف در وجود وی ایجاد شده و به کمالش برساند. به فرموده شهید مطهری: تربیت عبارت است از پرورش دادن؛ (محمدی مقدم، ۱۳۹۶) یعنی استعداد های درونی را که بالقوه در یک شیء موجود است به فعلیت در آوردن و پروردن و لهذا تربیت فقط در مورد جاندارها یعنی گیاه، حیوان و انسان صادق است (صادق زاده، ۱۳۸۴) و اگر در مورد غیر جاندار این کلمه را به کار ببریم مجازاً به کار برده ایم نه این که به مفهوم واقعی آن شیء را پرورش داده ایم، این پرورش دادن ها به معنی شکوفا کردن استعداد های درونی آن موجود است و از همین جا معلوم می شود که تربیت باید تابع و پیرو فطرت؛ یعنی تابع و پیرو طبیعت و سرشت شیء باشد (شعاری نژاد، ۱۳۸۸).

از نظر شهید مطهری تربیت عبارت است از: «پرورش دادن؛ یعنی استعداد های درونی را که بالقوه در یک شیء موجود است، به فعلیت در آوردن و پروراندن». در تعریفی که شهید مطهری از تربیت عرضه کرده، فرایند تربیت نادیده گرفته شده و فقط به نتیجه و پیامد این فرایند توجه گردیده است؛ (مطهری، ۱۳۸۳) در حالی که یکی از کلیدی ترین مباحث در امر تربیت، فرایند این عمل است و غزالی تربیت را این گونه تعریف می کند: فن تربیت، کنش و گاه کنش و واکنشی است مهرآمیز، بخردانه، با روندی آهسته و پیوسته و بالنده و با دیرندی دست کم از گهواره تا گور که در طی آن، کسی که فرهیخته است (مربی) رسالت دارد برای فرهیزش و نیک بختی و روی هم رفته سود معنوی و مادی کسی دیگر (مربی) در پی برانگیختن و پروراندن هماهنگ و همه سویه همه نهاد

های خدا آفرید او برآید. این فرایند مقدس، حق و نیاز فطری و طبیعی همگان است و اعمال درست آن، همراهی با آفرینش آدمی است و درنهایت، به سود جمع نیز می‌باشد (کاظمی، ۱۳۹۳). از طرفی در نظام تربیت اسلامی، یکی از عوامل مؤثر در شکل‌گیری شخصیت مذهبی افراد، الگوپذیری از اسوه‌های دینی است. تاریخ اجتماعی بشر نشان داده است که در صورت عدم وجود الگو در یک جامعه انسانی، افراد در زندگی ظاهری، عقلی و ایمانی خویش سرگردان و حیران می‌مانند. جامعه‌ای که می‌خواهد نسلی توانمند، پویا، مؤثر و پربصابت، تربیت کند، احتیاج به الگوهای جاویدان دارد. (علم الهدی، ۱۳۹۲)

امام حسین علیه‌السلام در کربلا مکتبی را بنیان نهاد که انسان‌ها را به سوی انسانی زیستن، نجات و تربیت فرامی‌خواند، مکتب سرخ ابا عبدالله علیه‌السلام و قیام حیات‌بخش عاشورا، یکی از بهترین الگوها برای همگان به خصوص شیعیان است (بهشتی، ۱۳۹۰) که همواره در بستر تاریخ، شیعه را به ستیز با ظلم و طغیان واداشته و می‌دارد، از این رو قیام خونین عاشورا، آثار و پیامدهای فراوان تربیتی و اخلاقی دارد و هر کس که در این راه، قدم بگذارد و الگوی خویش را قیام عاشورا قرار دهد، همواره زنده و متعالی زندگی خواهد کرد، زیرا آرمان ابا عبدالله علیه‌السلام بلند و خدایی و مکتبش بر محور ارزش‌ها بوده است و هر مکتبی که بنیانش بر ارزش‌ها استوار باشد، همواره شاگردانی تربیت خواهد کرد که سرآمد روزگار باشد؛ بنابراین واقعه کربلا، سخنان امام حسین علیه‌السلام روحیات و خلق‌وخویی که از حماسه‌سازان عاشورا به ثبت رسیده است؛ منبع ارزشمندی برای آموزش اخلاق و الگوگیری در زمینه خودسازی و تربیت دینی است. (باقری، ۱۳۸۰)

یکی از جلوه‌های تربیتی و انسان‌ساز حادثه کربلا، «الگودهی» آن است. این خصیصه چنان عیان است که حتی بزرگان غیرمسلمان را نیز به اعجاب و تأثیرپذیری واداشته است. (سنگری، ۱۳۹۲)

حادثه کربلا از معدود جریاناتی است که موجب ایجاد مکتبی تربیتی و انسان‌ساز در جامعه بشری شده است؛ مکتبی شورآفرین که به مردم درس «اسلام راستین» را می‌دهد و آن‌ها را به راه خدا می‌برد و از بندهای مادی آزاد می‌کند و ضد حکومت‌های «اموی گونه» به حرکت درمی‌آورد و تعارض دین و دنیا را حل می‌کند. (باقری، ۱۳۹۵)

لحظه لحظه های عاشورا، مکتب است که به انسان ها این درس را می دهد. فاجعه آفرینان کوفه و شام، فکر می کردند که با قتل عام اصحاب حق، خود را جاودانه می سازند، ولی در نگاه پیروان واقعی مکتب عاشورا، گور خویش را گندند و کربلا، یک مکتب نمونه و کامل شد و نشان داد که سقف تعالی انسان، آستانه رفعت روحی، تصعید وجودی، ظرفیت کمال جویی و کمال یابی او تا کجاست. (ملکی، ۱۳۸۶)

این که انسان تا کجا می تواند اوج بگیرد، زلال شود و تربیت شود، در میدان عمل روشن می شود، پرونده آن حماسه نشان داد که در بعد تهذیب و تربیت «تا چه حد است مقام آدمیت!» این نکته برای جویندگان ارزش های تربیتی، بسیار زیباست. (حجتی، ۱۳۷۸)

مکتب اخلاقی و تربیتی امام حسین علیه السلام، برخاسته از نهضت تربیتی پیامبر اکرم صلی الله و امیر مؤمنان علی علیه السلام بود. امام حسین با برافراشتن پرچم حماسه کربلا و عاشورا مکتبی را بنیان گذاشت که مردمان در همه اعصار، به نیکوترین و والاترین تربیت (تربیت اخلاقی نبوی و علوی) دست یابند و بدین ترتیب، امام حسین علیه السلام همگان را به مکتب اخلاقی و تربیتی خود که مکتب یافتن زندگی حقیقی است فرامی خواند. درس های حماسه حسینی؛ درس عبودیت، حریت، بصیرت، عدالت، عزت، ایثار و استقامت است که تربیت یافتگان این مکتب، آن ها را در قرون متمادی به منصف ظهور رسانده اند. (سنگری، ۱۳۹۲)

۲. ضرورت ها و رویکردهای تربیت اخلاقی در تعلیم تربیت امروز

در حالی که در باب ضرورت و اهمیت تربیت اخلاقی همناوایی محسوسی بین نظریه پردازان وجود دارد ولی در باب چیستی و چگونگی آن این همناوایی جای خود را به تشتت آرا می دهد و تنوعی از نظریات را ایجاد کرده است (کارن، ۲۰۱۴، ۱). در واقع در باب ضرورت و نیاز به تربیت اخلاقی اتفاق نظر زیادی وجود دارد ولی در باب چیستی و چگونگی تربیت اخلاقی اختلاف نظرها بسیار زیاد است (تن و همکاران، ۲۰۱۷، ۲). بر این اساس با توجه به جهت گیری هایی که در خصوص تعریف اخلاق و تعیین ابعاد و حدود و ثغور آن وجود دارد رویکردهای مختلفی برای تربیت اخلاقی ایجاد می گردد (بارو، ۲۰۱۰، ۳). بعضی از این رویکردها بر یک بعد از ابعاد

1. Curren,
2. Tan and et al
3. Barrow

رشد اخلاقی تمرکز کرده‌اند و هدف خود را از تربیت اخلاقی تقویت بعد به خصوصی از اخلاق دانسته‌اند.

در این گروه از رویکردها می‌توان رویکرد «رشدی-شناختی»^۱ را نام برد که بر اساس دیدگاه‌های روان‌شناسان رشدی مانند پیاژه و «کلبرگ»^۲ شکل گرفته‌اند و هدف نهایی خود را تقویت فضایل عقلانی یا تغییر در سطح «قضاوت اخلاقی»^۳ دانسته‌اند (کار،^۴ ۲۰۱۲).

رویکرد عاطفه‌محور «گیلیگان-نودینگر»^۵ که بر اساس انتقادات به محور عقلانی-مردانه دیدگاه کانتی-کلبرگی ایجاد شده است را می‌توان در این گروه جای داد که بر رشد عواطف اخلاقی با مرکزیت تقویت ارزش‌های اخلاقی همدلی و «شفقت»^۶ تأکید دارند. گروه دیگری از رویکردهای تربیت اخلاقی با مبنا قرار دادن چهره‌ای چندوجهی از رشد اخلاقی ابعاد مختلف رشد اخلاقی را به عنوان هدف تربیت اخلاقی در نظر گرفته‌اند. این نحله که در ادبیات روان‌شناسی اخلاق به نئوکلبرگی‌ها مشهور هستند رویکردهای ترکیبی در تربیت اخلاقی مانند رویکرد «شناختی-اجتماعی»^۷ را کلید زده‌اند (هسلپ^۸، ۲۰۱۵). علاوه بر نئوکلبرگی‌ها رویکرد «تربیت منش»^۹ که بر اساس دیدگاه اخلاق فضیلت شکل گرفته‌اند نیز از یک چهره چندبعدی در اخلاق حمایت می‌کند.

رویکرد «تربیت منش آمریکایی»^{۱۰} که با شعار هماهنگی عقل، احساس و دست با رهبری «لیکونا» در اواخر سده بیستم ایجاد گردید و رویکرد تربیت فضیلت‌گرا که در سال‌های اخیر با هدایت و راهبری دیوید کار، رندال کارن و از همه مهم‌تر کریستجان کریستجانسون در مرکز جوبیلی ستر دانشگاه بیرمنگام مورد توجه قرار گرفته است و بر تقویت دانش اخلاقی، عواطف اخلاقی، انگیزش اخلاقی و عمل و مهارت اخلاقی به صورت سازوار تأکید دارد را نیز می‌توان در این گروه جای داد (کریسجانسون، ۲۰۱۶).

1. Cognitive development

2. Kohlberg

3. Moral judgment

4. Carr

5. Gilligan- Noddings

6. Compassion

7. Cognitive-social

8. Heslep

9. Character education

10. American Character education

به عبارت دیگر تربیت اخلاقی اصطلاح عامی است که در ذیل آن می توان رویکردها^۱ تعاریف^۲، اصول^۳ اهداف^۴ و روش های^۵ مختلفی را متصور شد (کریسجانسون، ۲۰۱۶). اما؛ وجود این تفاوت در جهت گیری ها، همه نظام های آموزشی برای عینیت بخشیدن به رویکرد خود در تربیت اخلاقی محتاج هستند که از چارچوب مشخصی پیروی نموده و نقشه راه صریحی را تعقیب نمایند. این نقشه راه و برنامه عمل در امر تربیت اخلاقی به عنوان برنامه درسی تربیت اخلاقی شناخته می شود که به اشکال مختلف توسط متخصصین تعریف شده است.

برنامه های درسی تربیت اخلاقی در عمل با توجه به جهت گیری های کلان نظام های آموزشی و مفروضات آن نسبت به منابع یا عوامل جهت دهنده رویکردهای مختلفی به خود می گیرد و به پیروی از این رویکردها اشکال مختلف و متنوعی از برنامه های درسی شکل می گیرد (نادینگر^۶، ۲۰۱۳). به تعبیر دیگر همان طور که در تعریف عام برنامه درسی اختلاف نظرهای زیادی دیده می شود و دسته ای از نظریه پردازان آن را محدود و در حد فعالیت های یک روز کلاسی تعریف و تحدید می کنند و دسته ای دیگر آن را به همه فعالیت های مدرسه ای گسترش می دهند.

برنامه درسی تربیت اخلاقی نیز دارای وضعیت مشابهی است و به لحاظ رویکردی و قلمرویی به صورت حداقلی و حداکثری^۷ قابلیت تعریف دارد. در سطح حداقلی و در عین حال معمول و متداول ترین حالت، برنامه درسی تربیت اخلاقی یک دیسپلین یا «موضوع درسی»^۸ مستقل محسوب می گردد و ترتیبات برنامه ریزی درسی ویژه ای برای آن در نظر گرفته می شود (شوئیتما و همکاران^۹، ۲۰۰۷). کشورهای چین، کره، ژاپن و ... در عناوین برنامه های درسی خود از عنوان تربیت اخلاقی استفاده کرده اند و این عناوین جز موضوعات درسی بوده و در جدول زمانی برنامه درسی ساعاتی به آن اختصاص داده شده است (حسینی، ۲۰۱۱). در این وضعیت یک درس یا دیسپلین خاص مسئولیت تربیت اخلاقی را به طور خاص بر عهده خواهد داشت (افکاری، ۲۰۱۴).

1. Approaches
2. Definitions
3. Principles
4. Objectives
5. Methods
6. Noddings
7. Minimalistic and Maximalist
8. Subject Matter
9. Schwitma et al

در رویکرد بین‌برنامه‌ای یا «تلفیقی»^۱ همه برنامه‌های درسی و دیسپلین‌ها به‌نوعی دارای ظرفیت تربیت اخلاقی می‌شوند. این رویکرد فهرستی از مضامین اخلاقی را از طریق دروس مختلف به‌صورت صریح و ضمنی به فراگیران منتقل می‌سازد. در واقع در این وضعیت اخلاق به عنوان کارکرد ثانویه همه دروس مدنظر قرار می‌گیرد. این رویکرد در برخی از کشورها مانند انگلستان، امریکا، استرالیا مورد توجه قرار دارد. در نهایت در الگوی کل مدرسه از همه ظرفیت‌های مدرسه اعم از برنامه‌های درسی، جو مدرسه و روابط انسانی برای انتقال و نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی استفاده می‌گردد (آرتور و همکاران^۲، ۲۰۱۷).

واقعه کربلا و سخنانی که امام حسین علیه‌السلام و خانواده او بیان فرمودند و روحیات و خلق و خویی که از حماسه‌سازان عاشورا به ثبت رسیده است، منبع ارزشمندی برای آموزش اخلاق و الگوگیری در زمینه خودسازی و تربیتی دینی است. خصلت‌هایی همچون جوانمردی، وفا، عزت، شجاعت، و ارستگی از تعلقات، همدردی و بزرگواری، نمونه‌های دیگری از درس‌های اخلاقی و تربیتی عاشورا است. (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۹). در گوشه گوشه‌ی این رخداد جاویدان، می‌توان جلوه‌های اخلاق و تربیت را مشاهده کرد. از این رو، باید همیشه زمزمه زبان دل این باشد که: «انی سلم لمن سالمکم و حرب لمن حاربکم و ولی لمن والاکم و عدو لمن عاداکم.» (شیخ عباس قمی، ۱۳۹۸).

این ضرورتها، برنامه آموزشی و تعلیمی مدارس در باب تعلیم و تربیت اخلاقی، ضرورت آموزش شاخصه‌های تربیت اخلاقی واقعه عاشورا را توجیه نماید زیرا اهمیت زمینه‌سازی تربیت اخلاقی حتی در نظام تعلیم و تربیت سراسر جهان احساس شده و چنانچه ذکر شد، تئوری‌ها و راهکارهای آن در مدارس گوناگون مشاهده می‌شود.

پیشینه پژوهش

میکائیلو و سلطان القرائی (۱۳۹۴) در پژوهشی به بررسی اهداف و روش‌های تعلیم و تربیت از دیدگاه اسلام پرداخت. در این مقاله که به روش مطالعه اسنادی صورت گرفته، سعی شده تا اهداف تعلیم و تربیت اسلامی در سطوح مختلف و راهکارهای لازم برای رسیدن به آن‌ها بیان

1. Integrative
2. Arthur, G

گردد. با توجه به نتایج پژوهش، اهداف تعلیم و تربیت در اسلام دارای مراتب مختلف شامل اهداف غایی (عبودیت، قرب و رضوان الهی و حیات طیبه) و اهداف واسطه‌ای (محوریت توجه به خدا، فرد، دیگران و طبیعت) هستند که در نهایت تمامی آن‌ها برای حصول به اهداف غایی تنظیم شده‌اند. در ضمن روش‌های تربیت اسلامی (زمینه‌سازی تربیتی، تلفیق علم و عمل، الگودهی، مباحثه‌ای، توجه به تفاوت‌های فردی، عقلانی، مشاهده، امر به معروف و نهی از منکر، پاداش و تنبیه، عادت، مرحله‌ای و تجدیدنظر در تکالیف) وابسته به شرایط زمانی، مکانی و تفاوت‌های فردی، متنوع است.

عابدی و نیلی (۱۳۹۲) در پژوهشی به بررسی تحلیلی اهداف تربیت اجتماعی آموزش و پرورش ایران و مقایسه آن با دیدگاه‌های علامه طباطبایی پرداختند. در این راستا مقاله حاضر به بررسی تحلیلی و مقایسه‌ای اهداف تربیت اجتماعی در آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران با اهداف تربیت اجتماعی از منظر علامه طباطبایی پرداخته است. نتایج مقاله بدین شرح است: از میان دوازده هدف تربیت اجتماعی نظام آموزشی ایران، هفت هدف تقریباً مانند دیدگاه علامه طباطبایی است. این اهداف عبارت‌اند از: روابط خانوادگی سالم، نظم، تولی و تبری، ایثار، تعاون ملی و همبستگی فراملی، احترام و مراعات حقوق و مسئولیت‌پذیری.

یار احمدی (۱۳۹۱) در پژوهشی به بررسی تبیین پیامدهای تربیتی واقعه‌ی عاشورا پرداخت. این پژوهش، باهدف تبیین پیامدهای تربیتی قیام عاشورا با شیوه‌ی توصیفی، تحلیلی صورت گرفته است. در این تحقیق رویکرد تربیتی بر مبنای کرامت انسانی، خردورزی، بدعت ستیزی، آزادمنشی، احسان، تأثیرگذاری بر محیط، عزت، حقیقت‌طلبی، تقوی، توانایی‌های انسانی باهدف کشف اصول تربیتی مانند؛ کرامت انسانی، تعقل، حفظ سنت پیامبر، آزادگی، فضل، مسئولیت، تکریم، حق‌طلبی، تذکر، عدل و روش‌های تربیتی مانند؛ عدم یادآوری بخشش، عبرت‌آمیزی، آزادی انتخاب و عمل، افشای بدعت‌ها، خودباوری توبه، تبشیر، ابتلا، تحریک ... معرفی شده‌اند.

بدیعان گورتی (۱۳۸۸) در پژوهشی به بررسی ابعاد تربیتی واقعه عاشورا پرداخت. این پژوهش که از نوع پژوهش‌های کیفی است با استفاده از تفسیر متن و تحلیل گفتار ضمن بررسی سیره امام حسین (علیه‌السلام) رهبر بزرگ نهضت عاشورا، ابعاد تربیتی این واقعه عظیم را تبیین نموده به این نتایج دست یافته است: هدایت و رشد، حیات طیبه و عبودیت، از جمله اهداف تربیتی امام حسین در

جریان واقعه عاشورا محسوب می‌شود. توحید، عدالت، اثرپذیری ظاهر از باطن، اثرپذیری باطن از ظاهر، پرهیز از انفعال، کرامت، خردورزی... از جمله مبانی تربیتی رویکرد تربیتی امام حسین (علیه‌السلام) است که اصول توحید نظری، توحید در پرستش، تحول باطن، بهسازی محیط اجتماعی، هدایت فردی، مسئولیت‌پذیری، عزتمداری در سیره فردی و در تعاملات اجتماعی و تعقل از این مبانی نشأت گرفته‌اند. مربی بزرگ عاشورا در راستای تحقق اهداف تربیتی خود و متناسب با اصول تربیتی از شیوه‌های تربیتی متناسب بهره می‌بردند نیایش، عبادت پیشگی، مبارزه با تبعیض نژادی، ادای حقوق دیگران، ظلم‌ستیزی، اعطای بینش، اصلاح ساختار جامعه و... از جمله این روش‌های تربیتی است.

سؤال تحقیق

مولفه‌ها و عناصر تربیت انسان با تاکید بر مفهوم «تربیت اخلاقی» از دیدگاه امام حسین (ع) بر اساس خطبه‌های ایشان در واقعه عاشورا چگونه است؟

روش‌شناسی تحقیق

روش انجام این پژوهش «کیفی» با رویکرد «گراندد تئوری»^۱ است. علت انتخاب رویکرد کیفی اکتشافی این پژوهش و تلاش برای دستیابی بدون «پیش‌داوری»^۲ به جوابی برای سوالات تحقیق است. به عبارت دقیق‌تر، در این پژوهش از دل داده‌های به دست آمده به نتیجه‌گیری نهایی رسیده و از تحمیل ایده، فرضیه و نظریه‌ای به تحقیق خودداری می‌شود. در این تحقیق سعی شده است تا شاخصه‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه امام حسین (ع) بر اساس خطبه‌های ایشان در واقعه عاشورا شناسایی گردد. جهت اجرای روش گراندد تئوری در این پژوهش، در مرحله نخست با مراجعه به نسخ تاریخی مربوط به عاشورا و مقاتل قدیمی و دست‌اول و مجموعه مباحث مربوط به خطبه‌های امام حسین علیه‌السلام در واقعه عاشورا به پایه‌گذاری مدل پیشنهادی تحقیق پرداخته شد. سپس با مبنا قرار دادن مدل به دست آمده مبتنی بر رویکرد گراندد تئوری، با مراجعه به اندیشمندان و خبرگان (به تعداد ۱۵ نفر) موضوع و پیگیری مراحل سه‌گانه کدگذاری؛ مدل نهایی ارائه شده است. همچنین از طریق تست خبرگان، مؤلفه‌ها، مورد اعتبار سنجی مجدد قرار گرفت و تربیت از دیدگاه امام حسین علیه‌السلام در واقعه عاشورا؛ مورد تائید قرار گرفت؛ بنابراین در بالاترین سطح،

1. Grounded Theory

2. Prejudice

مؤلفه ها و عناصر تربیتی انسان برگرفته از خطبه امام حسین علیه السلام در واقعه عاشورا به دست آمد.

قلمرو موضوعی این تحقیق مربوط به مباحث تربیتی و مبانی و احصای اصول و روش تربیت و در نهایت به دست آمدن یک مدل تربیتی از خطبه های امام حسین (ع) است که موضوع تحقیق پیش روست، از عناوین پربحث در منابع رفتار سازمانی است. قلمرو مکانی این تحقیق مربوط به مکان هایی است که حضرت امام حسین علیه السلام در طول قیام خود از آن ها عبور کرده اند یعنی: مدینه، مکه، کربلا و منزلگاه هایی که در بین این شهرها بوده است. قلمرو زمانی این تحقیق، بازه زمانی مربوط به آغاز حرکت امام حسین علیه السلام از مدینه و از ۲۸ رجب سال ۶۰ هجری تا شهادت ایشان یعنی ۱۰ محرم ۶۱ هجری می باشد که در حدود ۵ ماه و ۱۲ روز است.

به منظور تجزیه و تحلیل متون منتخب و با هدف افزایش دقت و درستی تجزیه و تحلیل ها، تمام آن ها واژه به واژه تایپ شد. (استراوس، ۱۳۸۷) پژوهشگر همه را با دقت و سطر به سطر مطالعه کرد و مفاهیمی که به ذهن می رسید را یادداشت نمود. این مرحله از نخستین مراحل تجزیه و تحلیل داده ها در گراند تئوری است که در اصطلاح به آن «کد گذاری» می گویند و سپس با استفاده از روش تحلیل داده ها که در گراند تئوری تجویز شده است، اطلاعات گردآوری شده مورد تجزیه و تحلیل قرار می گیرد. روش تحلیل داده ها که در گراند تئوری تجویز شده است، شامل سه مرحله کد گذاری باز، محوری و انتخابی می باشد. در کد گذاری باز متن بارها و بارها، سطر به سطر خوانده و برای بخش های مهم، هر مفهومی که به ذهن می رسد در نظر گرفته می شود. (پرویزی، ۱۳۸۹) سپس بخش های مرتبط علامت گذاری می گردد و به آن ها کد و یادداشت تحلیلی، اختصاص می یابد. به گفته صاحب نظران در کد گذاری باز، پژوهشگر آزادانه و با توجه به دانش ضمنی در زمینه موجود به نام گذاری مفاهیم (همان کدها) می پردازد و محدودیتی برای کدها در نظر نمی گیرد. (خنیفر، ۱۳۹۶) به همین دلیل در پژوهش حاضر و در مرحله کد گذاری باز تعداد ۳۳ کد استخراج گردید. در مرحله بعد به جفت کردن کدها و یادداشت های تحلیلی و هم خانواده کردن آن ها پرداخته شد و مفاهیم کدهایی که از نظر مفهومی شبیه یکدیگر بودند، در یک طبقه جای گرفتند در این تحقیق ۱۳ مقوله از این مرحله استخراج شد.

در آخرین مرحله کد گذاری به دلیل اینکه جزء اصلی تئوری به تدریج خود را نشان می دهد، پژوهشگر بر اساس این اجزای نوظهور در کار کد گذاری گزیده تر عمل می کند. از این رو آخرین فصل کد گذاری را «انتخابی» می نامند.

متون مورد تاکید این پژوهش

در پژوهش حاضر مقاتل مورد بررسی قرار گرفت و از بین آنها پژوهش روی ۵ مقتل اصلی که بر اساس قدمت تاریخی و معتبر بودن اسناد آن کار پژوهش صورت گرفت که عبارتند از: مقتل ابی مخنف، نفس المهموم، مقتل ابن مقرم، مقتل شیخ مفید، مقتل لهوف.. همچنین در این پژوهش برای گردآوری داده‌ها از روش سند کاوی استفاده شده است. بر این اساس، کلیه‌ی کتاب‌ها، مدارک، اسناد، پایگاه‌ها، مقاله‌ها و پژوهش‌های در دسترس پژوهشگر که به بررسی این مفاهیم پرداخته‌اند، مورد مطالعه قرار گرفته و از آن‌ها فیش برداری شده است. ابتدا مقاتل قدیمی و نسخ اصلی و همچنین کتب و مقالات کلیدی در زمینه موضوع شناسایی و به صورت داده در نظر گرفته شد. سپس با مطالعه این متون، مؤلفه‌ها و عناصر تربیتی امام حسین علیه‌السلام در واقعه عاشورا استنتاج گردید نحوه استخراج الگوی تربیتی از خطبه‌های حضرت امام حسین علیه‌السلام را شرح داده است:

شکل ۱. مدل مفهومی روش تحقیق

یافته‌ها

شرح و بسط شرایط علی در پژوهش حاضر بر مبنای داده‌های مصاحبه‌ها بود که ابتدا استخراج مفاهیم انجام شد.

سؤال تحقیق: مؤلفه ها و عناصر تربیتی بانسان بر اساس خطبه‌های امام حسین (ع) در واقعه عاشورا چگونه است؟

هرچقدر که یک عامل زمینه‌ای (طبقه به‌دست آمده) کدهای بیشتری داشته، به همان اندازه سایر جنبه‌های فرعی آن نیز با وضوح بیشتری شناسایی و مشخص شده است در این بخش خطبه‌ها از پنج مقتل منتخب و همچنین مقاتل دیگر مورد بررسی قرار گرفت و روی متون آن تحلیل مضمون و تحلیل محتوا انجام و کدگذاری‌ها به صورت دقیق انجام شد که به شرح ذیل است. برای هر خطبه ابتدا شناسنامه تهیه و بعد مراحل کدگذاری صورت گرفت.

شناسنامه خطبه‌ها

خطبه شماره ۱. سخنان امام حسین علیه‌السلام و شماتت کوفیان

شناسنامه	
عنوان خطبه	سخنان امام حسین علیه‌السلام و شماتت کوفیان
مخاطبین	شمر و سپاهیان
اهداف و ساختار خطبه	نکوهش لشکر دشمن به خاطر دورویی و نفاق؛ ۲. برشمردن صفات پست و خوار کننده دشمن؛ ۳. براثت امام حسین علیه‌السلام و خاندانش از خواری و ذلت؛ ۴. پیشگویی عاقبت بد دشمنان بعد از واقعه کربلا؛ ۵. عدم پایداری پادشاهی در دنیا.
تعداد کلمات	۶۳۷
منابع	مقتل لهوف، مقتل نفس المهموم، مقتل ابی مخنف، ابن شهر آشوب، الامام حسین و مقتله

خطبه شماره ۲. سخنان امام حسین علیه‌السلام با لشکر دشمن درباره پستی و ناپایداری دنیا

شناسنامه	
عنوان خطبه	سخنان امام حسین علیه‌السلام با لشکر دشمن درباره پستی و ناپایداری دنیا
مخاطبین	شمر و سپاهیان
اهداف و ساختار خطبه	پست شمردن دنیا؛ ۲. برتری مرگ سعادت‌مندان به پذیرش زندگی با ستمگران.
تعداد کلمات	۶۳۷
منابع	مقتل لهوف، مقتل نفس المهموم، مقتل ابی مخنف. مناقب آل ابی طالب، مقتل شیخ مفید

خطبه شماره ۳. سخنان امام حسین علیه السلام با سپاه دشمن و توصیه‌هایی به آنها

شناسنامه	
عنوان خطبه	سخنان امام حسین علیه السلام با سپاه دشمن و توصیه‌هایی به آنها
مخاطبین	عمر سعد و سپاهیان
اهداف و ساختار خطبه	توصیه‌هایی به دشمنان درباره دنیا و فانی بودن آن؛ ۲. یادآوری سلاله امام حسین علیه السلام؛ ۳. اعلام عدم همراهی و پذیرش تحمیل دشمنان به امام حسین علیه السلام.
تعداد کلمات	۶۳۷
منابع	مقتل لهوف، مقتل نفس المهموم، مقتل ابی مخنف. کشف الغمه، مقتل الحسین، مقرم

خطبه شماره ۴. سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم، معاد و ظهور

شناسنامه	
عنوان خطبه	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم، معاد و ظهور
مخاطبین	عمر سعد و سپاهیان
اهداف و ساختار خطبه	تشریح رفتارهای دوگانه کوفیان و دشمنان؛ ۲. یادآوری سلاله امام حسین علیه السلام؛ ۳. توکل امام حسین علیه السلام به خداوند و عدم پذیرش ذلت و جهاد با دشمن با وجود یاران محدود؛ ۴. یادآوری معاد؛ ۵. پیشگویی ظهور حضرت مهدی (عج) و تحقق همه اهداف و آرزوها در حکومت ایشان.
تعداد کلمات	۶۳۷
منابع	مقتل لهوف، مقتل نفس المهموم، مقتل ابی مخنف. مقاتل الطالبین

مراحل کدگذاری خطبه‌ها:

جدول ۱. کدگذاری باز

ردیف	شماره خطبه	عنوان خطبه	کدهای باز
۱	خطبه شماره ۱	سخنان امام حسین علیه السلام و شماتت کوفیان	نکوهش دورویی و نفاق
۲	خطبه شماره ۱	سخنان امام حسین علیه السلام و شماتت کوفیان	صفات ریشه‌ای منافقان
۳	خطبه شماره ۱	سخنان امام حسین علیه السلام و شماتت کوفیان	برائت از منافقان
۴	خطبه شماره ۱	سخنان امام حسین علیه السلام و شماتت کوفیان	پذیرش ولایت الهی
۵	خطبه شماره ۱	سخنان امام حسین علیه السلام و شماتت کوفیان	پیشگویی عاقبت بد برای منافقان و دشمنان اولیای خدا
۶	خطبه شماره ۱	سخنان امام حسین علیه السلام و شماتت کوفیان	توکل بر خدا در سختی‌ها
۷	خطبه شماره ۱	سخنان امام حسین علیه السلام و شماتت کوفیان	خداوند مبدأ و مقصد همه انسانها
۸	خطبه شماره ۲	سخنان امام حسین علیه السلام با لشکر دشمن درباره پستی و ناپایداری دنیا	عدم دلبستگی به دنیا
۹	خطبه شماره ۲	سخنان امام حسین علیه السلام با لشکر دشمن درباره پستی و ناپایداری دنیا	مرگ با عزت
۱۰	خطبه شماره ۲	سخنان امام حسین علیه السلام با لشکر دشمن درباره پستی و ناپایداری دنیا	نه به زندگی با ذلت
۱۱	خطبه شماره ۳	سخنان امام حسین علیه السلام با سپاه دشمن و توصیه‌هایی به آنها	تأمل در سخنان حق

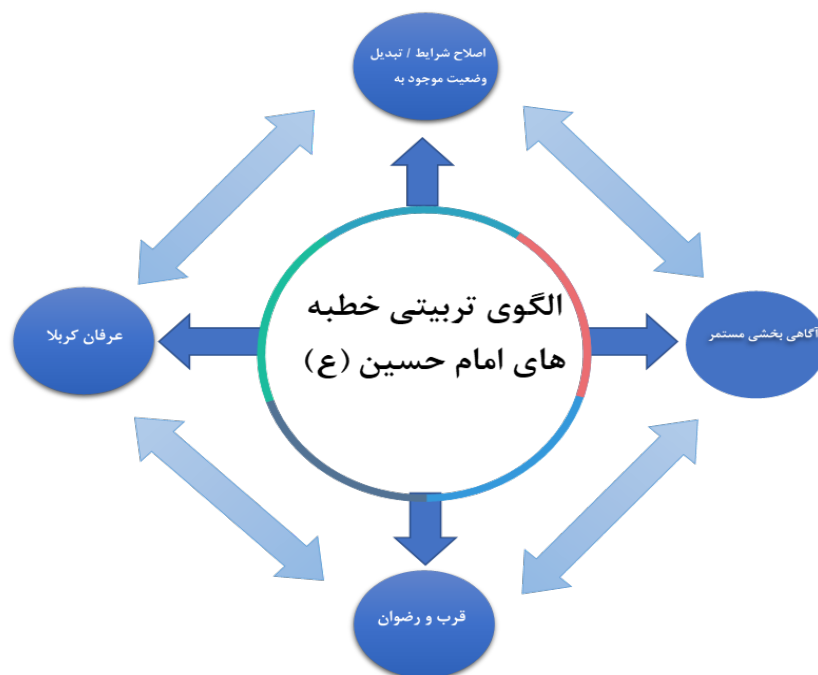
شماره خطبه	عنوان خطبه	کدهای باز
۱۲	سخنان امام حسین علیه السلام با سپاه دشمن و توصیه‌هایی به آنها	خطبه شماره ۳ نصرت الهی بر نیکوکاران
۱۳	سخنان امام حسین علیه السلام با سپاه دشمن و توصیه‌هایی به آنها	خطبه شماره ۳ فناپذیری دنیا
۱۴	سخنان امام حسین علیه السلام با سپاه دشمن و توصیه‌هایی به آنها	خطبه شماره ۳ غرور و شقاوت نتیجه دنیاخواهی
۱۵	سخنان امام حسین علیه السلام با سپاه دشمن و توصیه‌هایی به آنها	خطبه شماره ۳ دوستی یکطرفه با دنیا
۱۶	سخنان امام حسین علیه السلام با سپاه دشمن و توصیه‌هایی به آنها	خطبه شماره ۳ خداوند مبدأ و مقصد انسانها
۱۷	سخنان امام حسین علیه السلام با سپاه دشمن و توصیه‌هایی به آنها	خطبه شماره ۳ مودت اهل بیت علیهم السلام
۱۸	سخنان امام حسین علیه السلام با سپاه دشمن و توصیه‌هایی به آنها	خطبه شماره ۳ عدم بیعت با دشمنان
۱۹	سخنان امام حسین علیه السلام با سپاه دشمن و توصیه‌هایی به آنها	خطبه شماره ۳ شجاعت در نبرد با دشمنان
۲۰	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، معاد و ظهور	خطبه شماره ۴ قرآن و سنت فصل الخطاب امور
۲۱	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، معاد و ظهور	خطبه شماره ۴ ثبات قدم در مسیر حق
۲۲	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، معاد و ظهور	خطبه شماره ۴ نیرنگ دیرینه دشمنان
۲۳	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، معاد و ظهور	خطبه شماره ۴ برائت از دشمنان

شماره خطبه	عنوان خطبه	کدهای باز
۲۴	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، معاد و ظهور	حق طلبی در دنیا
۲۵	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، معاد و ظهور	ایستادگی و نبرد با باطل
۲۶	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، معاد و ظهور	غلبه نهایی با گروه حق
۲۷	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، معاد و ظهور	شجاعت در برابر استیصال حق
۲۸	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، معاد و ظهور	مقدمات حکومت جهانی
۲۹	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، معاد و ظهور	فرجام بد دشمنان حق
۳۰	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، معاد و ظهور	ادامه مسیر حق
۳۱	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، معاد و ظهور	خداوند قدرت محض جهان هستی
۳۲	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، معاد و ظهور	واگذاری نتیجه امور به خداوند
۳۳	سخنان امام حسین و یادآوری سلاله پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، معاد و ظهور	عدالت محض الهی در انتظار دشمنان

جدول ۲. کدگذاری محوری و انتخابی

کد انتخابی	کدهای محوری	کدهای باز	ردیف
آگاهی بخشی مستمر	معرفی نفاق و منافق؛ دشمن شناسی.	نکوهش دورویی و نفاق؛ صفات ریشه‌ای منافقان؛ برائت از منافقان؛ پیشگویی عاقبت بد برای منافقان و دشمنان اولیای خدا؛ نیرنگ دیرینه دشمنان؛ عدالت محض الهی در انتظار دشمنان.	۱
اصلاح شرایط/تبدیل وضعیت موجود به وضعیت مطلوب	عدم توجه به ظاهر؛ برخورد، اصلاح و تغییر نگرش.	عدم دلبستگی به دنیا؛ فنا و ناپایداری دنیا؛ غرور و شقاوت نتیجه دنیاخواهی؛ دوستی یک‌طرفه با دنیا؛ تأمل در سخنان حق؛ ثبات قدم در مسیر حق؛ حق طلبی در دنیا؛ ایستادگی و نبرد با باطل؛ غلبه نهایی با گروه حق؛ شجاعت در برابر استیصال حق؛ فرجام بد دشمنان حق؛ ادامه مسیر حق.	۲
قرب و رضوان	مقام تسلیت و رضایت؛ تبعیت؛ اقتدار خداوند و تحقق حیات طیبه؛ مسیر رستگاری.	توکل بر خدا؛ واگذاری نتیجه امور به خداوند؛ خداوند قدرت محض جهان هستی؛ مقدمات حکومت جهانی؛ پذیرش ولایت الهی قرآن و سنت، فصل الخطاب امور؛ نصرت الهی بر نیکوکاران.	۳
عرفان کربلا	چگونگی زندگی و مرگ شایسته؛ غایتمندی	مرگ با عزت؛ نه به زندگی با ذلت؛ خداوند مبدأ و مقصد همه انسان‌ها؛ خداوند مبدأ و مقصد انسان‌ها.	۴

در نهایت ابعاد تربیت از دیدگاه امام حسین (ع) بر اساس خطبه های ایشان در واقعه عاشورا در شکل زیر ارائه گردیده است:

شکل ۲. مدل مفهومی تحقیق

نتیجه گیری

تعلیم و تربیت از سالیان بسیار پیشین، مورد توجه سیاست گذاران هر کشوری بوده، هست و خواهد بود؛ چراکه همه دولتمردان، سیاست گذاران و فعالان در زمینه های متنوع اداره حکومت هر کشوری به خوبی می دانند که تعلیم و تربیت در وجه مثبت و منفی خود، چه تأثیرات عمیقی در فرایند آموزش و پرورش و به تبع آن در تمامی فرایندهای جامعه بشری می گذارد. (میالاره، ۱۳۷۵)

از این رو محققان هر فرهنگی، تعلیم و تربیت را از جنبه های مختلفی بررسی کرده اند و این پژوهش ها کماکان ادامه دارد، همچنین تأثیر مؤلفه های مختلف را بر چگونگی خروجی این مهم، همواره مورد نقد، بررسی و پژوهش قرار داده اند.

از آنجا که متأسفانه بیشتر مؤلفه‌های مؤثر بر مدیریت نظام تعلیم و تربیت کشورمان، غیربومی و غیر اسلامی می‌باشد، با وجود تمام تلاش‌های فعالان در این زمینه، نتایج خوبی به دست نیامده است، از این رو ضرورت تحقیق و پژوهش و استخراج مؤلفه‌های دینی و ارزشی بیش‌ازپیش احساس می‌شود (نیکزاد، ۱۳۷۵). در پژوهش حاضر از آنجا که در کشوری اسلامی زندگی می‌کنیم، به تأثیر مؤلفه‌های اسلامی بر کیفیت و اثربخشی تعلیم و تربیت صحیح خواهیم پرداخت که از میان مؤلفه‌های دینی، حادثه بزرگ عاشورا و از میان شخصیت‌ها، امام حسین علیه‌السلام را برگزیدیم.

آنچه از بررسی خطبه‌های امام حسین علیه‌السلام در عاشورا و مسیر حادثه کربلا به دست آمد، به شرح ذیل است:

عاشورا و انقلاب کربلا یک فرایند کامل تعلیم و تربیت است که ورودی آن تمام بشریت است و اگر واژه به واژه این انقلاب را عمیق بنگریم، تمام ابعاد زندگی بشری می‌تواند دستخوش تغییرات مثبت و سازنده باشد و خروجی که خواهد داشت، بی‌شک یک انسان کمال‌یافته و یک زندگی فاضله مترقی است. (پیشوایی، ۱۳۸۹)

در فرایند تعلیم و تربیت برای احصای بهترین نتیجه، می‌بایست برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران این حوزه، به‌دقت به بررسی همه زوایای تربیتی انسان بپردازند و به‌صورت همگام و همسو به پرورش همه استعدادهای بالقوه دقت نظر داشته باشند؛

مسئله حریت در واقعه عاشورا به‌شدت احساس می‌شود، از این موضوع می‌توان چنین برداشت کرد که برای پروراندن استعدادهای بالقوه در مسیر صحیح و سازنده نیازی به اجبار، تحمیل و محدودسازی نیست؛ چراکه حریت و احترام موجب شکوفایی نهاد پاک انسان می‌گردد. لازم به ذکر است که حریت با زمینه‌سازی برای گسترش بی‌بندوباری تفاوت دارد. (اسفندیاری، ۱۳۹۸)

آگاه‌سازی مداوم، باعث ایجاد و برونی‌سازی ارزش‌های والای انسانی می‌شود و به‌کارگیری این مؤلفه در فرایند تعلیم و تربیت دانش‌آموزان می‌تواند بسیار مفید و سازنده باشد.

برنامه‌ریزی، اجرا، مشاوره، کار گروهی، کنترل و بازخورد، صبر و شکیبایی، ارزیابی مداوم، امر به معروف و نهی از منکر، بشارت و انداز، حق‌طلبی، شفاف‌سازی، امید و توکل، تقلا و تسلیم نشدن، آینده‌نگری، اجرای مؤلفه‌های ترقی و بسیاری مؤلفه دیگر همه و همه از گفتمان‌های فردی

و گروهی امام حسین علیه السلام با خاندان و یارانش در مسیر و واقعه عاشورا استخراج شده است که می تواند تمامی بشریت به ویژه نوجوانان و جوانان را در مسیر رستگاری و سعادت حقیقی قرار دهد یعنی همان هدفی که نظام تعلیم و تربیت در همه فرهنگ ها، ادیان و مذاهب در جستجوی آن است.

آنچه در این پژوهش بیان گردیده، قطره بسیار ناچیزی از دریای بیکران اهل بیت علیهم السلام است که به ارائه مدل تربیتی امام حسین علیه السلام از واقعه عاشورا متمرکز گشته است و از آنجایی که در بسیاری از نسخ و مقاتل دست اول چه به صورت خطبه یا نامه یا گفتگو به مؤلفه های هدایت اشاره دارد؛ جا دارد تا پژوهش های بیشتری در این دریای بیکران انجام پذیرد تا با اجماع با آن بتوان یک نظام تربیت اسلامی بر پایه قرآن کریم و معارف اهل بیت علیهم السلام بنا نمود.

می توان گفت نتایج پژوهش حاضر با نتایج تحقیقات میکائیلو و سلطان القرائی (۱۳۹۴) همسو است آن ها نیز در پژوهش خود به این نتیجه دست یافتند که اهداف تعلیم و تربیت در اسلام دارای مراتب مختلف شامل اهداف غایی (عبودیت، قرب و رضوان الهی و حیات طیبه) و اهداف واسطه ای (محوریت توجه به خدا، فرد، دیگران و طبیعت) هستند که در نهایت تمامی آن ها برای حصول به اهداف غایی تنظیم شده اند. یاراحمدی ۱۳۹۲ نیز در پژوهش خود به این نتیجه دست یافتند که رویکرد تربیتی بر مبنای؛ کرامت انسانی، خردورزی، بدعت ستیزی، آزادمنشی، احسان، تأثیر گذاری بر محیط، عزت، حقیقت طلبی، تقوی، توانایی های انسانی می باشد در پژوهش حاضر نیز نتایج نشان داد که آگاهی بخشی مستمر و عرفان کربلا به عنوان عوامل تربیتی امام حسین شناسایی شده اند بنابراین از این لحاظ می توان گفت نتایج پژوهش حاضر با نتایج پژوهش یار احمدی (۱۳۹۱) و بدیعیان گورتی (۱۳۸۸) همسو می باشد.

در زمینه پژوهش کار شده باید اذعان داشت که زمینه های زیادی برای پژوهش در این زمینه ها و یا زمینه های نزدیک به آن وجود دارد و پیشنهادهایی در این زمینه ارائه می شود:

در پژوهش حاضر به ارائه مدل تربیتی امام حسین علیه السلام در یکی از مقاطع زندگی ایشان پرداخته شده است که پرداختن در بقیه مقاطع زندگی ارزشمند ایشان، بسیار خالی می باشد.

علاوه بر مورد بالا می توان این مدل تربیتی را در مقاطع مختلف زندگی ائمه معصومین علیهم السلام نیز به دست آورد که هر کدام پژوهش های بزرگ و خاص را می طلبد.

در این پژوهش به خطبه‌ها و نامه‌ها و گفتگوهای جمعی امام حسین علیه‌السلام پرداخته شده است که جای پرداختن به گفتگوهای دونفره یا دیالکتیک امام علیه‌السلام در عاشورا جای پژوهش دارد.

در این پژوهش فقط به ارائه مدل تربیتی پرداخته شده است و به ارائه الگوهای اقتصادی، سیاسی و ... امام علیه‌السلام پرداخته نشده است که جای تحقیق و پژوهش در این زمینه‌ها را دارد. توصیه می‌شود الگوی تربیتی در قلمرو موضوعی و زمانی وسیع‌تر و با استفاده از روش‌های میان‌رشته‌ای مورد مطالعه و تحقیق قرار گیرد.

با توجه به محدودیت موضوعی و زمانی در این پژوهش و گستردگی مباحث تربیتی و نیز گستره وسیع منابع، تبیین تمام زوایای موضوع تربیت در یک مجموعه امکان‌پذیر نیست، لذا پیشنهاد می‌شود پژوهشگران حوزه و دانشگاه در این عرصه به پژوهش پرداخته و موضوعات تربیتی را در قالب پایان‌نامه‌ها و کتب علمی مورد بررسی نمایند.

در زمینه مقایسه مدل تربیتی با تاکید بر تربیت اخلاقی اسلامی با بعضی از مدل‌های تربیتی، خلأ پژوهشی وجود دارد. توصیه می‌شود که محققان حوزه تربیت، در این زمینه به کاوش پرداخته و به نقد نظریات مذکور بپردازند.

فهرست منابع

- قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند، چاپ اول، مشهد: نشر هفتم، ۱۳۸۶.
- ابن سعد، محمد. (۱۴۱۵ق). الامام الحسين عليه السلام و مقتله. ترجمه و تحقیق سید عبدالعزیز طباطبایی. قم: موسسه اهل البيت لإحياء التراث.
- ابن شهر آشوب. (۱۳۷۹). ابوجعفر محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب، تحقیق یوسف بقاعی، [بی‌جا]، انتشارات: ذوالقربی (افست دار الاصواء).
- ابوالفرج اصفهانی، علی بن حسین بن محمد. (۱۳۸۵). مقاتل الطالبیین، با مقدمه کاظم مظفر، قم: موسسه دار الکتاب.
- اربلی، علی بن عیسی. (۱۴۲۴). کشف الغمه فی معرفه الائمه، تحقیق علی فاضلی. [بی‌جا]. مرکز الطباعة و النشر للمجمع العالمی لاهل البيت علیهم السلام.
- استراوس، آنسلم؛ کوربین، جولیت (۱۳۸۷)؛ «اصول روش تحقیق کیفی نظریه مبنایی: رویه‌ها و روش‌ها»، مترجم: بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ دوم.

- اسفندیاری، محمد. (۱۳۹۸). عاشورا شناسی؛ پژوهشی درباره هدف امام حسین علیه السلام. نشر نی.
- باقری، خسرو. (۱۳۹۵). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی. دو جلد تهران: انتشارات سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی
- باقری، خسرو. (۱۳۸۰). چستی تربیت دینی. تهران: انتشارات تربیت اسلامی.
- باقری، خسرو (۱۳۸۹). درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران. دو جلد. انتشارات علمی و فرهنگی
- بدیعیان، راضیه؛ و نوروزی، رضاعلی. (۱۳۸۸) تربیت دینی در سیره امام حسین علیه السلام در واقعه عاشورا. دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه اصفهان.
- بلعی، ابوعلی محمد. (۱۳۷۷). تاریخ طبری، تصحیح محمد روشن، چاپ اول: تهران، سروش.
- بهشتی، سعید؛ نیکویی، رضا. (۱۳۹۰). کاوش هایی در باب فلسفه تربیت دینی از دیدگاه اسلام. تهران: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم انسانی.
- پرویزی، سرو؛ صلصالی، مهوش و ادیب حاج باقری، محسن. (۱۳۸۹). روش های تحقیق کیفی، تهران: مرکز نشر علوم پزشکی، انتشارات بشری، چاپ دوم.
- جمعی از تاریخ پژوهان، زیر نظر حجه الاسلام و المسلمین استاد مهدی پیشوایی. (۱۳۸۹). مقتل جامع سید الشهداء علیه السلام، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ره.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۸). کوثر کربلا. قم: اسرا
- حاجی ده آبادی، محمد علی. (۱۳۹۴). درآمدی بر نظام تربیتی اسلام. قم: نشر المصطفی (ص)
- حجتی، محمدباقر. (۱۳۷۸). اسلام و تعلیم و تربیت. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- خنیفر، حسین و همکاران. (۱۳۹۱). مبانی "تحول بنیادین نظام آموزش و پرورش" مبتنی بر دیدگاه حضرت امام خمینی (ره)، مقام معظم رهبری حضرت آیه الله خامنه ای و صاحب نظران تعلیم و تربیت. قم: انتشارات نورالثقلین
- خنیفر، حسین. (۱۳۸۴). تحلیل محتوای ادبیات مدیریت اسلامی با تأکید بر آثار منتخب. مدیریت فرهنگ سازمانی.
- خنیفر، حسین؛ و مسلمی، ناهید. (۱۳۹۶). اصول و مبانی روش های پژوهش کیفی رویکردی نو و کاربردی. جلد ۱ و ۲. تهران: انتشارات نگاه دانش.
- دشتی، محمد. (۱۳۷۹). ترجمه نهج البلاغه حضرت علی علیه السلام. قم: انتشارات مشهور.
- دلشاد تهرانی، مصطفی. (۱۳۷۹). مدرسه حسینی. تهران: نشر دریا.
- دلشاد تهرانی، مصطفی. (۱۳۸۳). سیری در تربیت اسلامی. تهران: انتشارات دریا.
- رستم نژاد، مهدی؛ و داودی، سعید. (۱۳۹۲). عاشورا، ریشه ها، انگیزه ها، رویدادها و پیامدها با تجدید نظر و اضافات. زیر نظر آیه الله العظمی مکارم شیرازی. انتشارات امام علی بن ابیطالب علیه السلام.
- سماوی، محمد. (۱۳۸۹). مقتل الحسین علیه السلام. قم: دار انوار الهدی.

- سنگری، محمدرضا. (۱۳۹۲). آینه داران آفتاب؛ دو جلد، تهران انتشارات بیتن الملل.
- سید ابن طاووس، رضی‌الدین ابوالقاسم علی بن موسی بن جعفر. (۱۳۸۳). الملهوف علی قتلی الطفوف. تحقیق و تقدیم فارس تبریزیان (حسنون)، [بی‌جا]، دار الاسوه.
- شریعتمداری، علی. (۱۳۹۵). اصول و فلسفه تعلیم و تربیت. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- شعاری نژاد، علی اکبر. (۱۳۸۸). فلسفه جدید تربیت و یا فلسفه جدید در آموزش و پرورش. تهران: انتشارات اطلاعات، چاپ دهم.
- شکوهی، غلامحسین. (۱۳۹۰). تعلیم و تربیت و مراحل آن، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ پانزدهم.
- صادق زاده قمصری، علیرضا. (۱۳۸۴). تربیت اسلامی. تهران: نشر تربیت اسلامی.
- عابدی و نیلی (۱۳۹۲). اهداف تربیت اجتماعی آموزش و پرورش ایران و مقایسه آن با دیدگاه های علامه طباطبایی. تهران: پژوهشهای اسلامی
- علم الهدی، جمیله. (۱۳۹۲). مبانی تربیت اسلامی و برنامه‌ریزی درسی براساس فلسفه صدرا. تهران: انتشارات مدرسه.
- قمی، شیخ عباس (۱۳۹۸). مفاتیح الجناح: قم: اسوه
- کاظمی، حسین. (۱۳۹۳). برنامه درسی تربیت اخلاقی. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ اول.
- محمدی مقدم، علی. (۱۳۹۶). تعلیم و تربیت از دیدگاه امام خمینی (س) و مقایسه آن با نظر دیگر دانشمندان، مشهد: مرکز تربیت معلم شهید بهشتی.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۳). تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: صدرا، چاپ چهل و یکم.
- ملکی، حسن؛ و ویسی، غلامرضا؛ و حمیدزاده، محمدصادق؛ و باقی نصرآبادی، علی. (۱۳۸۶). تربیت حسینی. نشر زمر هدایت؛ وابسته به پژوهشکده علوم اسلامی امام صادق علیه‌السلام.
- موسوی مقرر، عبدالرزاق. (۱۳۹۱ ق). مقتل الحسین علیه‌السلام؛ معروف به مقتل مقرر. ترجمه فهیم کرمانی. انتشارات سیدالشهداء.
- میلازه، گاستون. (۱۳۷۵). معنی و حدود تربیتی. ترجمه کاردان، علی محمد. تهران: دانشگاه تهران
- نیکزاد، محمود. (۱۳۷۵). کلیات فلسفه تعلیم و تربیت. تهران: انتشارات کیهان.
- یاراحمدی، عبدالله. (۱۳۹۱). تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت؛ تبیین پیامدهای تربیتی واقعه عاشورا.
- Bischoff, K. (2016). The Civic Effects of Schools: Theory and Empirics. *Theory and Research in Education*, 14(1): 91-106.
- Barrow, R. (2010). *An introduction to moral philosophy and moral education*. London and New York: Routledge.
- Carr, D. (2012) *Educating the Virtues: Essay on the philosophical psychology of moral development and education*. London: Routledge.
- Curren, R. (2014). Judgment and the aims of education. *Social Philosophy and Policy*, 31(1): 2-11
- Kristjánsson, K. (2016). *Aristotelian Character Education*. London: Routledge.

- Heslep, R. D. (2015). *Moral Education for Americans*. Westport, CT: Praegar.
- Sandeep, K. (2015). Moral Values Education. *Journal of Humanities and Social Science*, 20 (3): 18-36.
- Tan, B. Naidu, C. Jamil, A. (2017). Moral values and good citizens in a multi-ethnic society: A content analysis of moral education textbooks in Malaysia. *The Journal of Social Studies Research*, 22(81): 41-55.

